विशेषेणावनतिसम्बन्धो नतिकालोत्पत्तिर्गोलस्थिता यथा भवति । लम्बनस्यापि सत्त्वे । त्रिभोनलग्नस्यानात् पूर्वापरदिगनुरोधात् । चकारात् सम्बन्धो देशकालविशेषेण यथा भवतीत्यर्थः । तथा तत्तुल्येन नतिलम्बने आनयनद्वारा मया कथ्येते" रङ्ग० । तत्रोपयुक्तानुदयाभिधानमाह । "लग्नं पर्वदिनाद्गीनां कुर्यात् खैरुदयासुभिः । तज्ज्ञान्त्यापक्रमज्ये द्वे लम्बज्याप्रोदयाभिधा" सू० सि० । "खैः खदेशीयैरुदयासुभी राश्युदयासुभिः पर्वघटिकानां लग्नं गणकः कुर्यात् । पर्वान्तकालिकं लग्नं साध्यमित्यर्थः । यद्यपि पूर्वं लग्नसाधनं खोदयैरेवोक्तमिति खैरुदयासुभिरिति व्यर्थं तथापि समनन्तरमेव दृग्गणितसाधनोक्त्या कस्यचिल्लग्नं व्यत्योकयैरेवात्र साध्यमिति भ्रमस्य वारणाय पुनरुक्तिः । तस्य लग्नस्यायनांशसंस्कृतस्य ज्या भुजज्या परमक्रान्तिगुणा स्वदेशीयलम्बज्यया भक्ता फलमुदयसञ्ज्ञं स्यात् । अत्रोपपत्तिः । लग्नक्रान्तिज्यासाधनार्थं लग्नभुजज्यायाः परमक्रान्तिज्या गुणस्त्रिज्या हरस्तेन लम्बज्या कोटी त्रिज्या कर्णस्तदा लग्नक्रान्तिज्याकोटी कः कर्ण इत्यनुपाते त्रिज्यावर्गाणां लग्नभुजज्या परमक्रान्तिज्या गुणलम्बज्यया भक्ता फलं लग्नक्रान्ति । इयं भगवतोदयसञ्ज्ञोक्ता लग्नस्योदयसञ्ज्ञत्वात् उदयसम्बन्धात्येतुक्तपद्यम्" रङ्ग० । "तदा लग्नोदयैर्लग्नं मध्यसञ्ज्ञं यथोदितम् । तत्क्रान्त्यायनांशयोगो दिक्साम्येऽन्तरमन्यथा । शेषं नतांशसंस्कारौ मध्यज्या साभिधीयते" सू० सि० । "अत्रोपयुक्तां मध्यज्यामाह । तदा पर्वान्तकाले लग्नोदयैर्यथोदयैरेवोदयैर्यथोदितं पूर्वोक्तप्रकारेण जातकपद्यमुक्तनतघटीभिर्धनलग्नं यथायोग्यं मध्यसञ्ज्ञं लग्नं दृग्गणितसाधनं साध्यम् । अत्र लग्नसम्बन्धेन स्वदेशराश्युदयासुभिरुक्तत्वाद्वारणाय लग्नोदयैरित्युक्तम् । तस्य दृग्गणितसाधनायनांशसंस्कृतस्य क्रान्तिः स्वदेशज्यायाः । अनयोर्योगः एकदिक्के कार्यः । अन्यथा भिन्नदिक्के ऽन्तरं तयोरेव शेषं संस्कारदिक्का नतांशास्तेषां ज्या कार्या सा मध्यलग्ननतांशज्या मध्यज्योच्यते तत्सम्बन्धात्" रङ्ग० । "अथास्यामुपयुक्तं दृक्क्षेपं लम्बनोपयुक्तां दृग्गतिंचाह ।

"मध्योदयज्ययाभ्यस्ता त्रिज्याप्ता वर्गितं फलम् । मध्यज्यावर्गविश्लिष्टं दृक्क्षेपः शेषतः पदम् । तत्त्रिज्यावर्गविश्लेषान्मूलं भङ्गः स दृग्गतिः" सू० सि० ।

"पूर्वोक्तमध्यज्या पूर्वानीतोदयाभिधयोदयज्यया अस्या ज्याहतपलाज्ये युक्तम् । गुणिता त्रिज्यया भक्ता फलं वर्गितं वर्गः सञ्जातो यस्य तत् । फलस्य वर्गः कार्य इत्यर्थः । मध्यज्याया वर्गे विश्लिष्टं हीनं वर्गितं फलं कार्यम् । शेषान्मूलं दृक्क्षेपः स्यात् । दृक्क्षेपत्रिज्ययोर्यौ वर्गौ तयोरन्तरान्मूलं भङ्गः । स आनीतः भङ्गो दृग्गतिसञ्ज्ञो भवति न तु भङ्गमात्रम् । अत्रोपपत्तिः । त्रिभोनलग्नस्य दृग्ज्यानयनार्थं क्षेत्रम् । मध्यलग्नस्य दृग्ज्यानर्थस्त्रिभोनलग्नस्य याम्योत्तरवृत्तात् प्राग्पश्चिमतयेन तत्क्षेत्रस्त्रिभान्तरस्थिततदीयदृग्वृत्तप्रदेशांशज्या कोटिः । मध्यलग्नत्रिभोनलग्नान्तरांशज्या क्रान्तिवृत्तस्थो भुजः । अत्र भुजानयनं चेद्यलग्नस्य क्रान्तिवृत्तप्रदेशः प्राक्क्षेत्रात् तदपान्तरेणोत्तरदक्षिणो भवति । एवमस्तलग्नप्रदेशः पश्चिमक्षेत्राद्दक्षिणोत्तरः । तदनुरोधेन च त्रिभोनलग्नप्रदेशक्रान्तिवृत्तीययाम्योत्तरवृत्तरूपतद्दृग्वृत्तं क्षितिजे याम्योत्तरवृत्तक्षितिजयोर्यातात् तदपान्तरेण लग्नमध्यं भवति । अतस्त्रिज्यातुल्यमध्यलग्नदृग्ज्यया लग्नापातस्थो भुजस्तदाभीष्टतद्दृग्ज्यया च इष्टलग्नापातेन च फलसञ्ज्ञः । तद्वर्गोनान्मध्यलग्नदृग्ज्यावर्गान्मूलं त्रिभोनलग्नस्य दृग्ज्या दृक्क्षेपाख्या । एतद्वर्गोनात् त्रिज्यावर्गान्मूलं त्रिभोनलग्नभङ्गदृग्गतिसञ्ज्ञः । अत्रेदमवधेयम् । त्रिप्रश्नाधिकारोक्तप्रकारेण त्रिभोनलग्नस्य भङ्गदृग्ज्ये दृग्गतिदृक्क्षेपसंज्ञे न भवतः । किन्तु दृग्गतिदृक्क्षेपाभ्यां क्रमेण न्यूनाधिके भवतः सर्वदा भूलोकमध्यानुभवात् । अत आनीतोऽयं दृक्क्षेपस्त्रिभोनलग्नाङ्कमण्डलस्थितोऽपि न त्रिज्यातुल्यः । किन्तु फलवर्गोनत्रिज्यावर्गमध्यरूपपिण्डस्थतत्त्वार्थप्रमाणेन त्रिज्य इति गण्यते । अतो दृग्ज्यायास्त्रिज्यातुल्यत्वेन त्रिज्यातुल्यपरिणतो दृक्क्षेपस्त्रिभोनलग्नस्य दृग्ज्या स्फुटदृक्क्षेपरूपा । अस्मात्त्रिज्यावर्गेत्यादिना दृग्गतिः स्फुटा त्रिभोनलग्नभङ्गरूपा । एतद्भिन्नः स्वस्थानरत्वाद्गणितसुखार्थं लघुतया लता । त्रिप्रश्नक्रियागौरवभियैतन्नाणान्तरं लाघवादुक्तमिति" रङ्ग० ।

अथ लाघवाद्दृक्क्षेपदृग्गती गणितसुखार्थमाह ।

"नतांशबाहुकोटिज्ये स्फुटे दृक्क्षेपदृग्गती" सू० सि० ।

"दृग्मध्यनतांशानां भुजकोट्योर्नतांशतद्दूनलग्नयतिरूपयोरन्तयोर्ज्ये क्रमेण दृक्क्षेपदृग्गती अस्फुटे स्थूले । यद्वा स्फुटे प्रागुक्ते दृक्क्षेपदृग्गती विहाय गणितलाघ-